

קושטא דמילתא

קובץ ישיבתי לתורת רבני ספרד

גליון י"ב חודש סיון ה'תשפ"ג

פה ישיבת הר עציון יב"ץ

תוכן העניינים

הלכה ואגדה בפסיקתו של רבי חיים דוד הלוי
 – הרב אודי שורץ • ליקוט ממפרשי האגדה על
 תפילת ר' יוסי בחורבה • כריעה בפני ספר תורה
 – דביר הכט • פיוט 'יום מעמד סיני' לר' יצחק ז'
 גיאת • בין אידיאה למציאות: עיון בספר תורה
 וחיים למרן החב"ץ – איתן סיון • עיונים בסוגית
 הנאה מן העולם הזה בלא ברכה • פיוט 'אמון יום
 זה' לר' דוד ז' בקודה.

כריעה בפני ספר תורה

דביר הכט

פתיחה

הלשון, וכך פסק מרן בשו"ע (קל"ד):

מראה פני כתיבת ס"ת לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, שמצוה על כל אנשים ונשים לראות הכתב ולכרוע, ולומר: וזאת התורה וכו' תורת ה' תמימה וכו'.

פסק ריא"ז

עד כאן הקדמה הלכתית לגבי כריעה בעת הנבחה ספר תורה. עתה ננסה לצייר שתי דרכים להבין כריעה זו, וננסה להסבירן דרך השיטות השונות ברבותינו בהבנת פסק הלכה של ריא"ז.

בשלהי פ"ק דקידושין דנה הגמרא בחובת הקימה בפני ת"ח, ואנב אורחא גם בחובה לעמוד מפני ספר תורה:

מהו לעמוד מפני ספר תורה? ר' חלקיה ור' סימון ור' אלעזר אמרי: קל וחומר, מפני לומדיה עומדים, מפניה לא כל שכן.

בעזה"י ננסה להתחקות אחרי משמעות הכריעה כנגד ספר התורה בעת ההנבחה. מנהג זה הוא עתיק יומין וכתבוהו רוב הפוסקים עד ימינו. מקורו טהור במסכת סופרים (יד, ח) וכך איתא שם:

מיד גולל ספר תורה עד שלשה דפין, ומגביהו ומראה פני כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, שמצוה לכל אנשים ונשים לראות הכתוב ולכרוע ולומר, וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל.

כאמור, מקור זה במסכת סופרים הוא המקור המובהק למנהג ההנבחה שרווח בימינו לפני או אחרי קריאת התורה. על אף שנתינת למצוא בפירוש הרמב"ן עה"ת מימרא מהירושלמי, גם אותה מסביר עפ"י הלכה זו במסכת סופרים. עוד מוסיף שם הרמב"ן ש"כן נהגו", כלומר לכרוע נגד הכתב בעת ההנבחה.^א כן הביאו גם הטור והב"י כאותו

א רמב"ן דברים כז, כו: "ובירושלמי בסוטה (פ"ז ה"ד) ראיתי, אשר לא יקים, וכי יש תורה נופלת, רבי שמעון בן יקים אומר זה החזן" [...]. ואמרו על דרך אגדה, זה החזן, שאינו מקים ספרי התורה להעמידן כתקנן שלא יפלו. ולי נראה, על החזן שאינו מקים ספר תורה על הצבור להראות פני כתיבתו לכל, כמו שמפורש במסכת סופרים: 'שמגביהין [...]', וכן נוהגין:."

חיד"א בספר ברכי יוסף (או"ח קלד) עמד על דבריו וחילק בדין בין דבריו ודברי ריא"ז לבין מסכת סופרים. לדעתו מדובר בשני מקרים שונים – ריא"ז דיבר על הולכת ספר תורה (כלומר כאשר ס"ת סגור), ובמסכת סופרים מדובר על כריעה כנגד ספר תורה כשהוא פתוח. וכך הוא כותב:

אמנם ריא"ז קאי על הרואה ספר תורה כשהוא סגור, ובסתום חכמה, חייב לעמוד, אהא כתב שלא מצינו שמשתחוין לספר תורה סגור בדרך שחייבין לעמוד, ולא דוקא השתחואה אלא אפי' כריעה. ועל זה כתב הרב כנה"ג שלא ראה נזהרין, שיש כורעין בראותם ספר תורה סגור, כשם שעומדין מפניו, אבל לכרוע נגד הכתב לא הוצרך הכנה"ג לאומרו, דהדבר פשוט וזיל קרי בי רב.

מדבריו בברכי יוסף עולה שיש הבדל מהותי בין כריעה מול ספר פתוח ובין כריעה מול ספר סגור. כאשר הוא מדייק בדברי ריא"ז הוא מסיק שלשיטתו אין לכרוע כנגד ספר תורה סגור כלל. אפילו שמסייג הברכ"י שאין לכרוע כנגד הארון מלבד בשעה שנכנס או יוצא מבית הכנסת (כמנהג האר"י), טעמו משום שאפילו ריא"ז מודה בכריעה כזאת משום "דאלו ההשתחואות בכניסתו ויציאתו נודע שהם להקב"ה". נראה שבנקודה זו ממון שורש החילוק בין ס"ת פתוח לסגור.

כאשר ראינו לעיל, הדגישו הפוסקים שכאשר מגביהים הספר יש לכרוע "כנגד

בפשטות יש להבין שהקושו דיני קימה מפני ס"ת לקימה מפני ת"ח. כלומר יש לקום עד יגיע למקומו, רכוב כמהלך דמי וכד'. שם הוסיף ריא"ז (הובא גם בשלה"ג יד): פרט בדיני קימה מקמי ס"ת:

וחייבין לעמוד מפני ספר תורה, אם מפני לומדיה עומדין מפניה לא כל שכן. ונראה בעיניי שלא אמרו אלא לעמוד מפני התורה ולא להשתחוות לה, ולא נמצא בכל התורה שמשתחוין אפי' לארון הקודש.

דברי ריא"ז נראים כסותרים את ההלכה במסכת סופרים, ורבותינו דנו בכך. נבחן שתי דרכים מרכזיות ליישב את הקושי הנ"ל, ולהציג נפק"מ אפשריות. ננסה להציג את השיטות וכן לנסות להסביר את העקרונות העומדים מאחוריהם, וזה החלי בעזרת צור גואלי.

שיטת הרב חיד"א – כנגד הכתב

בספר כנסת הגדולה (שכנה"ג הגה"ט יו"ד סימן רפב אות ו), החבי"ב מביא הקושי הנ"ל בדברי ריא"ז, ולאחר שציטט דבריו (מתוך שלמי הניבורים) כתב כך:

[לשון ריא"ז]. אמר המאסף, לא ראיתי עכשיו נזהרין בזה, אבל שמעתי מפי השמועה שהחכם השלם כמה"ר עזריה יהושע היה נזהר בזה.

רבותינו הבינו דברי הרב חבי"ב בכמה אופנים שונים וניגע בהם בהמשך. הרב

ב הרב חיים בן ישראל בנבנשתי (החבי"ב) נולד בשנת ה'שס"ג (1603) בקושטא. למד בין היתר מפי המהרי"ט וכיהן ברבנות העיר אומיר יחד עם הרב אהרן לפא. חיבר מספר ספרים ובראשם החיבורים היסודיים 'כנסת הגדולה' ו'שיירי כנסת הגדולה' על הטור והבית יוסף. נלב"ע באומיר בי"ט באלול ה'תל"ג (1673).

ורק כאשר ברור לכל שהכריעה הוא קמי קב"ה ולא כלפי שום דבר אחר – ע"כ יכרע כנגד הכתב דוקא. ישנו צד בעייתי בכריעה מול חפצים, ואפילו תשמישי קדושה. כריעה מול ס"ת או ארון קודש נתפסת כסגידה לחפץ עצמו, ודבר זה "לא נמצא בכל התורה". היחיד שיש לכרוע ולהשתחוות לפניו הוא קב"ה, כריעה כנגד הכתב.

אם כנים דבריני, נחויב לומר שהחילוק תלוי בכך שכריעה כנגד הכתב אינה כריעה כנגד ס"ת אלא כנגד הכתוב בו. כאשר הכורע אומר "זאת התורה אשר שם משה וכו'" וודאי אינו מתכוון לספר עצמו אלא לדברי א-לקים חיים. ע"כ כאשר יכרע, ברור הדבר שכוונתו לכרוע לתוכן הספר ולא לגווילין.

היתרון בכריעה דוקא מול הכתב מובן אחרי התבוננות בדברי הרב יפה ללב¹ (י"ד ח"ג, שם, על כריעה כנגד הכתב), שם מצטט קטע מהתיקונים:

ולכרוע. והיינו טעמא דאיתא בתיקונים (תיקון כב דף סד ע"א), דאורייתא בשמא דקוב"ה אתבריא ועל שמיה אתקריא. הדא הוא דכתיב [ישעיה מג, ז] כל הנקרא

הכתב". כדיוק זה נמצא ברוב דברי הפוסקים, אך בחלקם ביתר שאת. כך איתא בספר אמת ליעקב² (הקמת ס"ת אות ג):

אין לכרוע ולומר 'זאת התורה' כ"א כשהס"ת פתוח כנגדו, ואז יאמר 'זאת התורה' נגד הכתב דוקא. מטה משה, הביא דבריו שכנה"ג ס"ס קל"ד

נראה שדוגמה זו טובה במיוחד כי הרב אמת ליעקב מצטט מדברי כנה"ג אך משנה הלשון. בכנה"ג איתא: שאין לכרוע ולומר וזאת התורה כי אם נגד הכתב". נראה שהוספתו את המלים "כשהס"ת פתוח" באה להדגיש את ההבדל העקרוני בין ספר פתוח לסגור.

בדומה לכך כתבו גם פוסקים נוספים.³ מבלי להכנס ליחס שבין כריעה להשתחויה, ננסה להסביר את ההבדל בין ס"ת פתוח וסגור לענין זה. נראה שרבותינו אלו רואים את הכריעה כביטוי של ביטול אל מול מושא הכריעה. רבים אף הביאו בהקשר הולכת ס"ת והנבאה את המשפט מ'ברוך שמייה': "אנא הוא עבדא דהקב"ה דסגידנא קמיה ומקמיה דיקר אורייתא". ביטול כזה יכול לבוא לידי ביטוי רק כלפי קב"ה ושכינתיה,

ג הרב ישראל יעקב אלגאזי היה מרבני אומיר וירושלים במאות ה-טו"ב וה-ח". למד באזמיר אצל הרב יצחק הכהן רפפורט ואצל הרב חיים אבולעפיה. בשנת ה'תצ"ה עלה לירושלים ושימש כדיין בבית דינו של הרב אליעזר נחום וקראש ישיבת 'נוה שלום ברית אברהם'. בשנת ה'תקט"ו (1755) התמנה לשבת בכיסא רבו הרב יצחק רפפורט ולכהן כראשון לציון. חיבר ספרים רבים במגוון מקצועות התורה. רבים מספריו הובאו לדפוס ע"י בנו המהרי"ט אלגאזי. נלב"ע ביום י' בתמוז ה'תקט"ז (1756).

ד החיד"א ב'לדוד אמת' (ג, ה) וב'טוב עין' (סימן יח אות מג); 'עיקרי הד"ט' יו"ד אות כו (הרב דניאל טירני); בית מנוחה (הלכות הקמת ס"ת אות ז) ובעוד פוסקים רבים.

ה הרב רחמים נסים יצחק פאלאג'י (הרב רנ"י) היה רב באזמיר ובנו של רבי חיים פאלאג'י. נולד בשנת ה'תקע"ד (1814). כמו אביו היה מחבר פורה וחיבר ספרים רבים. ספרו 'יפה ללב' (ט' חלקים) מלקט את חידושי ואת פסקיו על השולחן ערוך יחד עם תשובות ודרושים. חיבר ספרים נוספים כמו 'יפה לתלמוד', 'אנ"י יפה' ועוד. נלב"ע באזמיר בניסן ה'תרס"ז (1907).

בשמי וכו', ע"ש. וכתוב (מלאכי ב, ה), ומפני שמי נחת הוא. וק"ל:

באותיות סה"ת מתגלם הקב"ה, שהתורה בשמו של הקב"ה נבראה. על כן יש לכרוע דוקא מול הכתב, שכך ברור לכל דסגידנא קמיה דקב"ה. זאת בניגוד לספר תורה סגור, שהכורע לו נראה ככורע בפני האדם הנושא או בפני הצד החומרי שבספר כאמור. אולי תפיסה כמו זאת הן שהולידו מנהגים כמו התקרבות בעת ההגבהה לקרוא האותיות (מנהג שהובא בספרים רבים בשם האר"י) ואות ראשונה של שמו (בא"ח שנה שניה תולדות אות טז), ומנהג להראות באצבע על כתב ס"ת. וכד'. מנהגים אלו מדגישים את כך שמכבדים את המקט והעומד מאחוריו ולא את החפצא של הספר.

שיטת הרב מהריק"ש – אין איסור להשתחוות.

נבחן כעת הבנה אחרת בדברי ריא"ז, וננסה לזקק מתוכה משמעות שונה בכריעה.

חלק מהאחרונים ראו תפיסה כזו בדברי מהריק"ש.

דרך נוספת לגשר על הפער בין מסכת סופרים לריא"ז מתחילה בקריאה אחרת בלשון ריא"ז. הרב מהריק"ש¹ נשאל (סימן נ"ו) אודות ציבור שנוהגים לכרוע בפני ספר תורה בזמן הולכתו לבימה. השואל מצטט באופן חלקי את דברי ריא"ז ובתשובתו מתייחס לכך מהריק"ש:

שאלה. בנ"א [...] אשר קראו תיגר על ענין ההשתחויה לפני ס"ת שהיא אשר לא כדת מפני שמצאו בשלה"ג גבי הא דאמרינן בקידושין [...] עמידה מפני ס"ת מצינו אבל השתחויה לא מצינו [...] ועפ"י דברים האלה הרחיבו פה על המשתחויו. וכת המשתחוין אמרו שאין לאסור שאינם משתחוין אלא לקב"ה [...]

תשובה. האוסרים להשתחוות לס"ת שגו בראה וטעות הוא בידם בפשט דברי הפוסקים ז"ל כי מה שכתוב בשלה"ג דהשתחויה לא מצינו, אין פירושו שאסור

ו הקצנה של עיקרון זה מביאה לידי חשש לכרוע כנגד ס"ת פסול ואפילו ספק פסול. כך כתב בספר דברי יציב (חאו"ח סימן עד אות ב): "ולזה כתבתי דלכרוע נגד ס"ת אפשר רק בס"ת כשר דכולהו שמא דקוב"ה, ובזה"ק [...] ומאן דגרע אות חד מינה כאילו עבד פגומותא בשמא קדישא עיין שם, [...] וא"כ נראה שחשש גדול לכרוע לס"ת פסול. ולזה לדידן דלא בקיאינן בחסירות ויתירות אי אפשר לכרוע."

ז ח חילוק דומה כתב ר' אשר וויס ב'מנחת אשר' (פרשת כי תבוא בגדר הגבהת וקריאת התורה אות ג). סמך למנהג זה הביא החב"י בספר חיים (סימן ג אות ו) עפ"י המדרש על הפסוק "ודגלו עלי אהבה". מדבריו שם נראה שהמצביע על הספר כמצביע על המלך (וכן כתב בהרחבה בספרו 'רוח חיים' על השו"ע ביו"ד סימן רפה). מנהג זה הובא גם בילקוט מעם לועז (דברים כז, כו) בהלכות הקמת ס"ת, שם המקור הקדום ביותר להצבעה עם הזרת (על אף שגם שם אין טעם למנהג הזה).

ט ח הרב יעקב קאשטרו (מהריק"ש) היה מגדולי רבני מצרים בתחילת תקופת האחרונים. נולד במצרים בשנת ה'רפ"ה (1525) ולמד בא"י אצל רבי לוי בן חביב (מהרלב"ח) וכן אצל הרדב"ז במצרים. עמד בקשרי תשובות עם רבני דורו ואף ביקר בצפת והתאכסן אצל ר"י קארו. כתב ספר הגהות על השו"ע הנקרא 'ערך לחם' וכן את שו"ת 'אהלי יעקב' ועוד. נלב"ע בשנת ה'ש"ע (1610). י הועתק בדילוג ממהדורת הדפוס.

לכבוד אדם חשוב העומד לפנינו ללא כל חשש,² קו"ח שצריך לכרוע כדי לכבד את ספר התורה. א"כ אין סיבה לחלק בין ס"ת פתוח או סגור, משום שהכריעה באמת נעשית כלפי הספר עצמו. מקורות נוספים מעידים על מנהגים בקהילות שונות לכרוע כנגד ארון הקודש הפתוח. כך כותב רבי יהודה שמואל אשכנזי³ בספר בית מנוחה:

כשפותחין הארון להוציא הס"ת נהגו להשתחוות מול ספרי התורה שבהיכל.

בהמשך הלכה זו תולה את מקור המנהג בדברי מהריק"ש שהזכרנו. גם החבי"ף מתאר שנוהגים לכרוע מלפני "דבר שבקדושה" וכל בכך גם ס"ת וארון הקודש.

שיטה משלבת – שני סוגי כריעה.

עד עתה, בעזרת הבנות שונות של הפוסקים בדברי ריא"ז, ניסינו לדייק שתי תפיסות שונות בכריעה מול ס"ת ובכלל. אנב אורחא עלתה נפק"מ לעניין כריעה בפני ס"ת כשהוא סגור ובפני ארון הקודש. לברכ"י ודעמיה – הכריעה היא ביטוי של ביטול וסנידה, מה שנכון רק כלפי קב"ה ולכן כורעים רק כאשר

להשתחוות אלא הכי קאמר שחיוב עמידה מקמי ס"ת מצינו, לא חיוב השתחויה, אבל לאוסרה ח"ו אסור להעלותו על לב.

[דאי כל השתחויה שלא לשם אסירה ובפרט של מצוה א"כ יאסר להשתחוות לאדם...]

מהריק"ש מבין בדבריו שאין שום איסור בכריעה מול ספר התורה. ריא"ז מביא רק את החיוב שיש לעמוד, אך אין חיוב לכרוע מעיקר הדין. אמנם מהריק"ש מסביר שהאידינא נוהגים לכרוע ועל כן אין להמנע מלכרוע ומי שאינו כורע עם כל הציבור נראה כמזלזל. בסוף התשובה מוכיר גם את ההלכה ממסכת סופרים ואינו מחלק בין כריעה בעת הולכת ס"ת (כשהוא סגור) לבין כריעה בעת ההגבהה (כשהוא פתוח).⁴

באותה תשובה מוכיח שאין שום בעיה בכריעה כזו בפני אדם, וקו"ח ספר תורה, או כלשונו בהמשך התשובה: "וקו"ח לגדולת ספר הברית אדון כל הארץ שראוי להשתחוות ואין לחוש לכלום". אם כן, ניתן להסיק שמשמעותה של כריעה כזו היא בחלוקת כבוד למושאיה. כפי שאפשר לכרוע

יא כעין זה כתב משמו הרב אליהו ששון (בהערות המו"ל) על שו"ת נבחר מכסף למהרי"ף (חאו"ח סימן י"י); ובשו"ת שערי עזרה (טראב) חלק או"ח סימן ז.

יב שם מבסס מדברי הגמרא בסנהדרין ותרומה"ד (קצז) שמותר לכרוע בפני כל אדם דרך כבוד.
יג הרב יהודה שמואל אשכנזי (א"ש) היה רב בטבריה ובאיטליה במחצית הראשונה של המאה ה"ט. סידוריו - בית עובד, בית מנוחה, ובית השואבה, התקבלו ברחבי העולם הספרדי ועל שמם הוא כונה 'בעל הבתים'. נלב"ע בליוורנו בשנת ה'תר"ט (1849).

יד גנזי חיים מערכת ה"א אות סד: "ודע דאיסור השתחויה אינו אלא לע"ז, אבל לאדם שאין חשש ע"ש מותר כדאיתא בסנהדרין [...] וכ"ש שמותר להשתחוות נגד ההיכל הק' ולס"ת ולדבר שבקדושה".
הרב חיים בן יעקב פאלאג'י (החבי"ף) היה מגדולי רבני אומיר. נולד בשנת ה'תקמ"ז (1787) באומיר לאמו קאלי קאדין בתו של הראשון לציון רבי יוסף רפאל חזן (ה'חקרי לב'). בגיל עשרים ושש הוסמך ע"י סבו ל"החכם השלם". בשנת ה'תרט"ו (1855) התמנה להיות החכם באשי. חיבר כשבעים ספרים בכל מקצועות התורה. נלב"ע ב"ז בשבט ה'תרכ"ח (1868).

ברור שכורע בפניו. למהריק"ש ודעימיה – הכריעה היא ביטוי של כבוד כלפי ס"ת כפי שהיא ביטוי של כבוד כאשר כורע מול אדם. לכן אין להטיל שום דופי בכריעה כנגד ספר סגור וכנגד ארון הקודש.

ברם, נראה שיש לסייג את ניסיון התלות בין פוסקים אלו ובין השיטות שהוצגו כאן. על אף שנראה שהדברים בשרשם נכונים, קשה למצוא דיכוטומיה כזו בקרב הפוסקים. לדוגמה, בברכ"י הנ"ל מבין את דברי מהריק"ש כדבריו ולא כפי שהצגנו.^{טו} גם הרב אמת ליעקב שהובא לעיל כותב את דברי מהריק"ש להלכה ושיש לכרוע כנגד ספר תורה הולך בנוסף לכך שיש לכרוע רק כנגד הכתב בהגבהה. גם הרב בית מנוחה כותב לכרוע כנגד הכתב דוקא, על אף שהעלה לכרוע כנגד ארון הקודש כשפתוח (עיי"ל). אם כן נראה לקיים שיטה שלישית, שמקבלת את שתי התפיסות יחד.

לכריעה באמת יכולות להיות שתי משמעויות שונות: כריעה יכולה להיות השתחויה בזעיר אנפין והנכחה של אפסיות וביטול כלפי קב"ה; אך במקרים אחרים כריעה אינה אלא חלוקת כבוד, כפי שכורעים בפני אדם חשוב. ע"מ לממש את הביטוי הנעלה של הכריעה קמי קב"ה נאלץ לבחון עצמנו כנגד הכתב דווקא, ולא ניתן להסתפק בכריעה לספר. מצד שני לא נמנע עצמנו מכריעה כלפי ס"ת כשהוא הולך, ומי שפורש מן הציבור בעת שכורע

נראה כמזלזל.^{טז}

פיתרון נוסף לבעיית הכריעה כפי שהסברנו בדברי הברכ"י, אפשר למצוא בהקדמה להלכות ברכות בספר הרוקח:

ור' חזקיה מפרש שלפיקך אומר פסוק זה כשמחזירים ספר תורה למקומה לפי כשמשתחווים אומ' רוממו ה' אלקינו והשתחוו וגם בברכת התורה משתחווים לכבוד התורה כשמחזירי אותה אומר יהללו להודיעך שלא בשביל אלהות שבתורה הוא משתחוה אלא להקב"ה הוא משתחוה ששכינתו שורה עליה ולא בשביל שגם הוא אלוה שהרי נשגב שמו לבדו.

אחיו של בעל הרוקח מסביר שהסיבה שאומרים את הפסוק "יְהַלְלוּ אֶת יְשֵׁם ה' כִּי יִשָּׁבֵב שְׁמוֹ לְבָדוֹ הוֹדוּ עַל אֲרֶץ וְשָׁמַיִם" בעת ההוצאה כדי להדגיש שהחשיבות של ספר התורה היא רק בגלל השראת השכינה שבו והתגלות קב"ה. נוכל לומר שברעיון זה גלום פיתרון שיוכל להעלות את שתי הכריעות לאחת. אם נכרע מול הכתב כאשר הספר פתוח, מובן שאנו כורעים קמי דקב"ה, ובטח כשאר אומרים הפסוק "וזאת התורה אשר שם משה" כפי שהסברנו לעיל. ר' חזקיה מציג פה שכאשר נדגיש בכריעתנו קריאות הלל לה', יהיה מובן שאין אנו כורעים אלא קמי מי שאמר והיה העולם, ושכינתו ששורה על ספר התורה וארון הקודש.

טו "וכבר אנן בעניותין צדדנו בדברי ריא"ז כאשר דבר מלך מהריק"ש", עיי"ש. אמנם ייתכן שהייתה לו גירסה שונה של תשובת מהריק"ש עפ"י הציטוטים שמביא.

טז במהריק"ש: "ולדידי כל המשנה במזיד הוי כללל כי דבר ה' בזה, ובר נידוי הוא".

